

Європейська економічна інтеграція

Олександр ШНИРКОВ,
Олексій ЧУГАЄВ

**ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ
УКРАЇНИ ДО ЄС В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Резюме

Інтеграція з великим ринком ЄС створює для України додаткові конкурентні переваги. Інституціональними інструментами такої інтеграції стали Угода про асоціацію та поглиблена і всеохопна зона вільної торгівлі, статус країни-кандидата на членство та міжнародна допомога, які передбачають наближення українського законодавства до норм ЄС. За останні роки ЄС став основним торговельно-інвестиційним партнером України. Основою експорту України в ЄС є продукція рослинництва та металургії, а імпорту – постачання продукції машинобудування та палива. За зерновими та олійними культурами Україна є основним постачальником для ЄС. В умовах війни зовнішня торгівля з ЄС виявилася доволі стійкою за обсягами, на відміну від інших векторів торгівлі, відбулася її товарна диверсифікація. Цьому сприяло скасування тарифних і нетарифних обмежень для українського експорту в ЄС та переформування логістичної інфраструктури в західному напрямі. Посилилася роль постачання деяких видів української продукції АПК в ЄС за рі-

© Олександр Шнирков, Олексій Чугаєв, 2023.

Шнирков Олександр, д. е. н., професор, завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. ORCID: 0000-0001-8437-5210 Емейл: aisch@ukr.net

Чугаєв Олексій, д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. ORCID: 0000-0003-3315-2919 Емейл: chugaiev@knu.ua

зкого зниження експорту металу. В обмін на це ЄС став важливим джерелом постачання для України продукції ВПК та палива. Але без вирішення питання безпеки проблемним аспектом є недостатня інвестиційна привабливість України.

Ключові слова

Європейська інтеграція; структура міжнародної торгівлі; регулювання міжнародної торгівлі; міжнародна допомога; російсько-українська війна.

Класифікація за JEL: F14, F15, F35, F51.

2 таблиці, 30 джерел літератури.

Постановка проблеми

Економічна інтеграція України в ЄС з 2014 р. відбувається в умовах російської агресії та окупації значної частини території країни. Це створює суттєві проблеми та перешкоди на цьому шляху, значні ризики для соціально-економічного розвитку України, але може бути унікальним випадком в історії розширення ЄС.

Інтеграція економіки України у велику економіку Європейського Союзу (17,8% світового ВВП, США – 23,9%, КНР – 18,5%, разом на три великі економіки у 2021 р. припадало 60,2% світового ВВП) створює **додаткові конкурентні переваги** для країни особливо в умовах сталої тенденції формування певної економічної автономії основних центрів світової економіки, гарантування їхньої економічної безпеки у стратегічних галузях на основі процесів ресорсингу та створення регіональних стійких мереж доданої вартості. Наша держава має шанс долучитися до такої економіки, яка є основою, крім того, **найбільш конкурентної, ефективної з можливих опцій для України** моделі соціально-економічного, політичного, правового розвитку країни загалом.

Основними інституціональними інструментами інтеграції України в ЄС на сучасному етапі є Угода про асоціацію (ПВЗВТ як складова) та статус

України як кандидата на вступ до Союзу. Станом на вересень 2022 р. наша держава виконала Угоду майже на 70%. За оцінками Всесвітнього економічного форуму, Україна у 2013–2019 рр. певною мірою покращила показники конкурентоспроможності національної економіки насамперед у тих сферах розвитку, які безпосередньо були пов'язані з високим ступенем виконання зобов'язань країни за Угодою про асоціацію – тут кореляція значна.

Мета статті – визначення трансформації торговельних, фінансових та інституціональних зв'язків України з ЄС в умовах російсько-української війни 2022 р. В дослідженні використано підхід кейс-стаді з використанням кількісних методів розрахунку статистичних показників структури та динаміки й якісних методів аналізу попередніх досліджень і нормативного середовища інтеграції.

Огляд літератури

Динаміку та структуру взаємної торгівлі та результати торговельної інтеграції України і ЄС досліджено в багатьох працях. Наприклад, Melnyk et al. (2018) використали гравітаційне моделювання торгівлі між Україною та ЄС з урахуванням вартості цін на нафту. Yatsenko et al. (2020) оцінили вплив ВВП на торгівлю України і ЄС. З огляду на невелику різницю ціни на паливо оцінювались як не дуже важливий чинник. Прогнозний рівень експорту України в ЄС у 2022 р. (за мирного сценарію) становив би більше 22 млрд дол. У довоєнний період вони розглянули три можливі вектори оновлення Угоди про асоціацію з ЄС у напрямку: поглиблення секторальної інтеграції, збільшення безмитного експорту в ЄС, усунення нетарифних бар'єрів. Kiforenko (2022) проаналізувала статистичний розподіл обсягів торгівлі між Україною і ЄС. Виявлено, що після зниження у 2014 р. обсягів взаємної торгівлі вони зросли у 2015 р. і збільшувались із введенням у дію ПВЗВТ. Olekseyuk & Balistreri (2018) показали, що вигравш від ПВЗВТ з ЄС для України становив 3%, але включення припущення про монополістичну конкуренцію в модель торгівлі призводить до менш позитивного ефекту, ніж за досконалої конкуренції. Nekhay et al. (2021) оцінили наслідки інтеграції України і ЄС за трьома альтернативними сценаріями: односторонньої лібералізації торгівлі, двосторонньої лібералізації з винятками та без них.

Latkovskiy & Marushchak (2019) вказують на структурні зміни у взаємній торгівлі України і ЄС із запровадженням ПВЗВТ. В експорті України посилилася роль машин і обладнання, рослинної / тваринної олії, готових харчових продуктів та продукції тваринного походження за зменшення ролі мінеральних продуктів та кольорових металів. В імпорті відбувся зсув на користь мінеральних товарів, машин і обладнання через зменшення частки сільськогосподарської продукції, продукції хімічної та целюлозно-паперової промисло-

вості. Yatsenko et al. (2020) вказали на галузеві асиметрії у взаємній торгівлі, в ефективному попиті, технологічній складності товарів, торговельному дефіциті з ЄС. Проблемою були також тарифні квоти, які часто вичерпувалися, а експорт понад квоти за відповідними товарами оподатковувався митом.

Спроби врахувати вплив територіальних втрат та гібридної агресії були здійснені ще за результатами війни 2014–15 рр. Наприклад, Olekseuyuk & Schürenberg-Frosch (2019) оцінили, що анексія Криму призвела до непропорційно вищих втрат для економіки України порівняно з величиною економіки регіону. ПВЗВТ з ЄС могла компенсувати ці втрати. Sologoub (2022) зазначає, що з 2014 р. ЄС став основним торговельним партнером України та пунктом призначення українських трудових мігрантів. В умовах малої ймовірності відновлення економічних зв'язків України з Росією значення ринку ЄС зростає, що сприятиме економічній та логістичній інтеграції України та ЄС.

Проте новітній характер проблематики впливу російсько-української війни 2022–23 рр. обумовлює поки що обмеженість кількості наукових публікацій щодо її впливу на перебіг економічної інтеграції України і ЄС. Екстраординарні військові події потребували надзвичайної відповіді. Bergmann & Romanushyn (2022) пропонують необхідні заходи з боку ЄС щодо допомоги у відновленні України:

- Двофазний підхід до реконструкції: на першому етапі невідкладне відновлення житлового фонду та критичної транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури вже під час війни, а на другому етапі фінансування модернізації має бути обумовлене посиленням якості фінансового управління в державі та верховенства права.
- Спільне управління та нагляд з боку України та донорів над процесами реконструкції.
- Комплексна угода щодо допомоги ЄС у реконструкції України у формі внесків країн-членів, залучення позичкового капіталу від імені ЄС, надання гарантій приватним інвесторам, перенаправлення підсанкційних російських активів на відновлення України.
- Продовження надання військової допомоги Україні.

Sapir (2022) вказав, що до російсько-української війни 2022 р. Україна мала невеликі шанси швидкого отримання статусу кандидата на членство в ЄС, але ситуація жертви військової агресії це змінила. Надалі за сценарію виграшу України у війні основні перепони для вступу в ЄС у вигляді окупації частини території та недоліки урядування могли би бути проігноровані. Масова реконструкція сприяла би поліпшенню урядування, як це сталося у післявоєнній Західній Європі. Перспективи членства за неповної перемоги гірші: приєднанням до Союзу може відбутися через тривалий час.

Welfens (2022) вказує на широку політичну підтримку в ЄС щодо входу України в ЄС у майбутньому. З іншого боку, він висловлює занепокоєння, що основними викликами є відносно низький рівень доходів населення в Україні, олігархічні структури, корупція, проблеми з верховенством права, масова міграція, що може послабити таку підтримку і навіть створити ризики виходу окремих країн-членів з Союзу на зразок Брексіту у випадку непередбаченого швидкого вступу України.

Welfens et al. (2022) вказують, що в довгостроковому періоді ЄС може отримати переваги від приєднання України, але за трьох умов:

- Фінансові переваги України відносно ВВП мають бути менші ніж ті, які отримали нові країни-члени, що приєдналися у 2004 та 2007 рр., інакше посилиться вплив євроскептиків на виборах у країнах нетто-донорах бюджету ЄС.
- Збільшення порогу для визначення більшості щодо відсотка населення ЄС, представленого в інституціях ЄС.
- Використання перехідного періоду щодо відкриття ринку праці ЄС для українських громадян у тих країнах-членах, які вважатимуть це за потрібне. З одного боку, це обмежить двосторонню мобільність робочої сили, а з іншого – сприятиме взаємній торгівлі та інвестиціям в Україну як альтернативі міграції, а отже, й конвергенції нашої країни з ЄС за рівнем економічного розвитку.

Якщо Україна не зможе відновити свою територіальну цілісність найближчим часом, сценарій приєднання до ЄС може нагадувати ситуацію з ФРН, яка стала членом ЄС без території НДР.

Sologoub (2022) вказує на можливі переваги для ЄС від співпраці та приєднання України у сфері продовольчої безпеки, енергетики, людського капіталу, підприємництва, IT-сектору, промисловості та культури.

Результати дослідження

Взаємна торгівля України з ЄС у 2021 р. становила 52,4 млрд євро, що у два рази більше, ніж у 2016 р. Торгівля з ЄС стала важливим зовнішньоекономічним **фактором стійкості відкритої економіки** країни в умовах російської окупації частини території та значних соціально-економічних втрат. У 2021 р. обсяг ВВП країни становив більше 200 млрд дол. порівняно з 90,6 млрд дол. у 2015 р. за номінальним валютним курсом (World Bank, 2022).

За період реалізації ПВЗВТ ЄС став **основним торговельним партнером України** – питома вага ЄС у зовнішній торгівлі нашої держави зросла у 2013–2021 рр. з **32,1%** до **39,2%** (відповідно в експорті з 26,5% до 39,4%, імпорті з 35,1% до 39,8%) (Ministry of Economy of Ukraine, 2023). Це значні зрушення у географічній структурі зовнішньої торгівлі України за відносно короткий відрізок часу. Кількість українських компаній-експортерів до ЄС зросла з 10002 у 2014 р. до 14545 у 2019 р. (AgroPolit.com, 2021). Водночас на взаємну торгівлю країн-членів ЄС в останні роки припадає від 60% до 65% від обсягу їхньої зовнішньої торгівлі загалом. Показники більшості країн-членів ЄС коливаються між 50% та 75%, що вказує на високий рівень самодостатності саме внутрішньосоюзного обміну. Зауважимо, що внаслідок зовнішньої агресії та морської блокади у 2022 р. кардинально зросла питома вага ЄС у торгівлі нашої країни – у другому кварталі вже **78%** українського експорту припадало на ЄС, у 2022 р. цей показник загалом становив **63,3%**. Крім цього, за перші три квартали 2022 р. обсяг експорту України до ЄС був вже більше, ніж за такий самий термін 2021 р., хоча загальний обсяг експорту країни зменшився майже у два рази (Ministry of Economy of Ukraine, 2022).

Водночас Україна була 15-м найбільшим торговельним партнером ЄС з показником у 1,2% зовнішньої торгівлі країн ЄС. З 36 товарних позицій **критичного імпорту** ЄС з третіх країн Україна до 2022 р. мала високі позиції (20–33% імпорту Союзу) за двома товарними групами – залізна руда та концентрат; залізо, сталь, напівфабрикати. У цьому році квота України трансформована у глобальну квоту ЄС, оскільки наша країна у зв'язку з російською військовою агресією заповнити її не зможе.

Торговельні ефекти зони вільної торгівлі України з ЄС у 2013–2021 рр. мали **різнохарактерну динаміку**. Міжгалузєва торгівля була основною формою торговельного обміну – у 2021 р. на чорні метали виробу припадало 20,3% українського експорту, руди та шлаки – 11,2%, жири та олії – 8,8%, електричні машини – 9,6%, зернові культури – 7,2%, тоді як в імпорті з ЄС переважали машинобудівельна продукція (реактори ядерні, котли, машини – 13,3%, засоби наземного транспорту – 11,3%, електричні машини – 7,0%, енергетичні матеріали – 11,0%, фармацевтична продукція – 7,0% (Ministry of Economy of Ukraine, 2023). Водночас показники внутрішньогалузевої торгівлі мали хоча й повільну, але тенденцію до зростання. Індекс відкритості торгівлі саме з ЄС мав також чітку тенденцію до зростання.

Покращився індекс збалансованості торгівлі, хоч і незначним чином, негативне сальдо взаємного обміну товарами не було подолане. Індекс умов торгівлі за цей період погіршився для України. Показники товарної концентрації експорту України загалом зросли, тоді як для експорту в ЄС вони мали тенденцію до зменшення, диверсифікація товарної структури експорту до ЄС була найбільш помітна на малих обсягах товарних позицій.

У країни ЄС у 2021 р. було спрямовано 34,2% **експорту послуг** України, їх частка в імпорті – 42,6%, причому, на відміну від торгівлі товарами,

наша країна мала позитивний баланс. На країни ЄС у цей період припадала **основна частина прямих іноземних інвестицій** (до 78%), хоча їх обсяг був порівняно незначним та відчував вплив потенційної можливості подальшої російської агресії, а також наслідки COVID-19. Суттєво **зросла роль приватних переказів** саме з країн ЄС у загальній структурі закордонних трансферів в Україну – з 31,2% до 65,4% (2019 р.). Нарешті, допомога і гранти ЄС та його фінансових установ для України у 2014–2021 рр. сягнули, за оцінками, 17 млрд євро (Delegation of the European Union to Ukraine, 2022).

З початком активної фази російської агресії у **2022 р.** в економічних відносинах України з ЄС простежуються **нові тенденції**. У цей період для України принципово важливо зберегти макроекономічну стабільність в умовах зростання військових витрат, суттєвого зменшення бюджетних надходжень, необхідності підтримки певного рівня соціальних видатків, суттєвого зменшення експортного потенціалу та часткової російської інфраструктурної блокади. Тому **на першому плані** в економічних відносинах України з ЄС у 2022 р. – **фінансова підтримка** нашої країни.

Від початку активної фази російської агресії у 2022 р. ЄС, його фінансові інституції, країни-члени Союзу з березня до листопада терміново мобілізували понад **22 млрд євро** для підтримки економічної, соціальної, фінансової стійкості України у різних формах макрофінансової підтримки, бюджетної підтримки, екстреної, кризової та гуманітарної допомоги. Відповідно внесок ЄС та фінансових інституцій становив 12 млрд євро, країн-членів Союзу – 7,3 млрд євро, Європейського фонду миру – 3,1 млрд євро (National Security and Defence Journal, 2022).

У червні Європейська Комісія запропонувала і Європейська Рада схвалила 9 млрд євро термінової макрофінансової допомоги на 2022 р. Був також наданий грант на 120 млн. євро для підтримки стійкості розбудови держави. ЕІБ забезпечив 668 млн євро для термінових фінансових потреб держави. У рамках всесвітньої компанії «**Stand up for Ukraine**» у липні була схвалена бюджетна підтримка на 500 млн євро. ЄБРР також надав кредити на суму в 1 млрд євро для підтримки переміщених внаслідок війни осіб. У рамках **Європейського фонду миру** з бюджетом у 5,69 млрд євро на період 2021–27 рр. з максимальними річними витратами від 420 млн євро до 1,132 млрд євро Україні надана фінансова допомога лише за перші 6 траншів обсягом 3 млрд євро (Bilquin, 2022).

ЄС також надав **гуманітарну допомогу** на суму більше ніж 880 млн євро з метою забезпечення доступу до товарів та послуг першої необхідності як у країнах ЄС, так і в Україні для цивільних осіб, які постраждали від російської агресії. Така допомога надається за різними програмами та інструментами ЄС і передбачає доступ до води, їжі, ліків, медичного обслуговування, медичного обладнання, освіти, а також підтримку малих та середніх підприємств, сільського господарства, забезпечення енергобезпеки, кібербезпеки, свободи засобів масової інформації, відновлення дрібної інфраструктури

тощо. 4 березня ЄС активував механізм тимчасового захисту для біженців з України, яким надано право на перебування в країнах-членах до 1 року із можливістю подовження терміну. Крім цього, механізм передбачає доступ до ринку праці, житла, соціального забезпечення, медичної допомоги, освіти. За 7 місяців до ЄС в'їхало 7,2 млн громадян України. У квітні оператори зв'язку ЄС та України підписали Спільну заяву щодо запровадження доступного або безкоштовного роумінгу та міжнародних дзвінків між ЄС та Україною, до якої вже приєдналися 70 європейських операторів. У вересні також підписано Спільну заяву провайдерів послуг з переказу коштів, яка передбачає зниження комісій за послуги з переказу коштів в Україну, комісій до обмінних курсів євро або гривні (Directorate-General for Financial Stability, 2022).

Майбутній розвиток зовнішньої торгівлі Україні, зокрема з країнами-членами ЄС значною мірою буде залежати від відновлення зруйнованої експортної структури країни та доступу до морів. Тому принципово важливим є рішення ЄС започаткувати спеціальну платформу – «**Платформу відбудови України**», яку очолюють Європейська Комісія та Уряд України. З метою підтримки відбудови України Комісія запропонувала створити також Фонд «RebuildUkraine». Фонд розглядається як основний правовий інструмент ЄС відновлення України, буде **інтегрований до бюджету ЄС**, надаватиме кредити та гранти, фінансове управління пов'язуватиметься з інвестиціями та реформами. За основу його діяльності буде взято досвід Фонду відновлення та стійкості ЄС, який вже має практику подолання кризових ситуацій у різних країнах ЄС та в ЄС загалом (European Commission, 2023 с.).

Другим важливим напрямком економічної підтримки України з боку ЄС є подальша **лібералізація торговельних відносин**. Спеціальний Регламент Європейського Парламенту та Ради набув чинності з 4 червня, який терміном на 1 рік призупинив більшість тарифних та кількісних обмежень імпорту з України та фактично запровадив **режим внутрішнього ринку ЄС** з певними застереженнями для українських товарів. Так, зокрема, Регламент передбачає призупинення:

- імпортного мита для промислової продукції;
- застосування системи вхідних цін для фруктів та овочів;
- усіх тарифних квот для сільськогосподарської продукції;
- антидемпінгових мит на імпорт товарів походженням з України;
- застосування глобальних захисних заходів щодо українських товарів.

Така лібералізація має **кондиціональний** характер та діятиме, якщо українські експортери дотримуються правил походження товару, наша держава дотримується основних положень та принципів Угоди про асоціацію, Україна утримується від будь-яких нових обмежень щодо імпорту з ЄС, імпорт за новим регулюванням не наносить або не може нанести серйозну

шкоду національним виробникам країн ЄС. У випадку недотримання відповідних застережень Європейська Комісія може застосувати коригувальні заходи.

У рамках ПВЗВТ для аграрної продукції діяло 36 **тарифних квот**, з яких українські експортери використовували 32, лише 11-12 у повному обсязі (разом до 15% всього експорту ЄС). Від призупинення антидемпінгових та спеціальних мит певну підтримку отримали також експортери промислової продукції, зокрема експортери виробів зі сталі та заліза, експорт яких сягав 40–45% експорту чорних металів та виробів в ЄС загалом та 10–13% усього експорту в ЄС (Kinakh 2022). Для України діяло 11 індивідуальних квот, 1 глобальна квота, мито понад квоту становило 25%, тобто фактично мало **заборонний характер**. Звичайно, обов'язковою є вимога, щоб така продукція відповідала санітарним, фітосанітарним правилам та технічним регламентам ЄС. Щорічний обсяг імпортного мита на українські товари в ЄС – 31 млн євро, антидемпінгового мита – 35 млн євро. Призупинення мита та квот дасть можливість за інших однакових умов збільшити експорт, доходи експортерів, надходження до бюджету України. Так, зокрема, за останні місяці цього року суттєво зріс експорт аграрної продукції, зокрема з більш глибоким ступенем переробки у молочній та м'ясній галузях. Це вказує на трансформацію обміну в цій сфері від сировинної моделі до продовольчої.

Потрібно також вказати на рішення Європейської Комісії, яке надає право країнам-членам з 24 лютого до 31 грудня тимчасово призупинити **імпортне мито та ПДВ** для певних товарів з третіх країн (продукти харчування, ковдри, палатки, електрогенератори тощо), які постачаються для українських громадян, що постраждали від війни та знаходяться в країнах ЄС або мігрували в межах України (більше 14 млн осіб).

Розглянемо основні **структурні трансформації в торгівлі товарами України та ЄС у період російсько-української війни у 2022 р.** Розрахуємо частки двосторонньої торгівлі за групами товарів у структурі всієї двосторонньої торгівлі України і ЄС, а також у структурі зовнішньої торгівлі ЄС із третіми країнами (роль для України та ЄС відповідно). Доступні дані охоплюють період з березня по жовтень 2022 р. (воєнний період). Порівняємо також ці частки з аналогічним періодом 2021 р. (передвоєнний період) – так само березень–жовтень – для очищення від впливу фактору сезонності.

Згідно табл. 1, найважливішими групами товарів для експорту з України в ЄС є зернові, олійні культури, рослинна олія, руда, чорні метали, деревина, електротехніка. Під час війни посилилася роль експорту зернових і олійних культур. Різко послабилася роль чорної металургії (майже в 3 рази). Індекс Херфіндала-Хіршмана для оцінювання рівня диверсифікованості експорту за двозначною класифікацією товарів у довоєнний період становив 990, у воєнний – 780. Тобто рівень товарної диверсифікації експорту України в ЄС збільшився в умовах руйнування або порушення нормальної діяльності продукції металургійного комплексу України. Водночас в абсолютних цифрах сумарний двосторонній експорт у розглянутий період збільшився на 6%, тобто відбулась переорієнтація експорту на інші товари з інших напрямків до ЄС.

Таблиця 1

Основні структурні трансформації експорту України до ЄС

Група товарів	Частка експорту товару в експорті України в ЄС, %, бер.–жовт. 2022р.	Зміна частки експорту товару в експорті України в ЄС, п.п., бер.–жовт. 2022 р. порівняно з бер.–жовт. 2021 р.	Частка експорту України в імпорті товару ЄС з третіх країн, %, бер.–жовт. 2022 р.	Зміна частки експорту України в імпорті товару ЄС з третіх країн, п.п., бер.–жовт. 2022 р. порівняно з бер.–жовт. 2021 р.
М'ясо і субпродукти	1,32	0,6	5,9	1,0
Молочна продукція, яйця, мед та інша харчова продукція тваринного походження	0,98	0,6	8,2	4,4
Злакові	12,67	6,9	27,6	3,8
Продукція борошномельно-круп'яного виробництва, солод, крохмаль, інулін, пшенична клейковина	0,17	0,1	8,0	4,2
Олійні культури, різні зерна, плоди, промислові або лікарські рослини, солома та корми	12,23	6,7	15,7	5,9
Рослинні волокна, інша рослинна продукція	0,11	0,0	7,7	1,7
Тваринні жири, рослинна олія та продукція з них, віск	11,14	2,8	13,8	-0,2
Цукор і кондитерські вироби	0,48	0,2	5,0	0,9
Неметалеві тверді корисні копалини, цемент	0,63	-0,9	2,3	-4,4
Руди, шлаки і зола	10,15	-3,3	7,8	-1,6
Мінеральне паливо та мастила і продукція їх дистиляції, бітумні матеріали, мінеральний віск	5,42	2,8	0,2	0,0
Деревина та вироби з неї, дерев'яне вугілля	7,71	1,7	12,0	1,9
Чавун та сталь	8,70	-14,6	3,6	-7,2
Електричне обладнання, аудіо- і відеотехніка та деталі до них	7,46	-0,2	0,5	-0,2
Всі товари			0,8	-0,3

Джерело: розраховано за Eurostat (2023).

Наша держава є впливовим постачальником на ринку ЄС зернових, олійних культур, рослинної олії та деревини (більше 10% імпорту відповідної групи товарів в ЄС). Під час війни посилилося значення для ЄС України як постачальника зернових, олійних культур, м'ясної продукції тваринництва та борошномельно-круп'яних виробів, проте послабилася її роль як постачальника чорних металів та нерудних корисних копалин.

Згідно табл. 2, найважливішими групами товарів для імпорту з ЄС в Україну є паливо, дорожні транспортні засоби, електротехніка та обладнання. Посилася роль імпорту палива, зброї та амуніції в умовах війни та дефіциту постачання палива з традиційних джерел, але послабилася роль постачання машин і обладнання. Індекс Херфіндаля-Хіршмана для оцінювання рівня диверсифікованості імпорту в довоєнний період становив 630, у воєнний – 800. Тобто рівень товарної диверсифікації імпорту в Україні з ЄС зменшився насамперед за рахунок паливної складової. Водночас в абсолютних цифрах сумарний двосторонній імпорт у розглянутий період майже не змінився.

Україна – це важливий ринок збуту для експортерів зброї та боєприпасів з ЄС (1/9 експорту таких товарів у треті країни), а також для експортерів головних уборів, кави та чаю. Обсяг постачання зброї з ЄС в Україну зріс в 24 рази. Послабилася роль нашої держави як ринку збуту для добрив (майже втричі).

Третім важливим та найбільш актуальним питанням для економічних відносин України з ЄС є розбудова фактично **нової логістичної структури** експорту та імпорту товарів насамперед з третіми країнами. Російська часткова блокада Азовського моря з 2014 р. та майже повна блокада Чорного та Азовського морів з 2022 р., фактична блокада торгівлі із середньоазійськими країнами через російську територію мають значні негативні наслідки для зовнішньої торгівлі України загалом. Так, до війни 90% українського експорту зернових культур, який генерував 20% річних надходжень від експорту загалом, транспортували через чорноморські порти.

Перебудова логістики в умовах війни відбувається на основі Плану дій ЄС від 12 травня 2022 р. «**Шляхи солідарності**». План передбачає підвищення пропускної спроможності транспортних коридорів, визначення нових логістичних ланцюгів постачання експортно-імпортової продукції для України, пошук нових партнерів у ЄС та третіх країнах, спрощення відповідних процедур. Зокрема, мова іде про додаткові вантажні можливості наземного та водного транспорту в країнах ЄС, перевалювальних пунктів, місць для зберігання продукції, а також максимальної гнучкості у процесі прикордонних формальностей (European Commission, 2023 р.).

Таблиця 2

Основні структурні трансформації імпорту України з ЄС

Група товарів	Частка імпорту товару в імпорті України в ЄС, %, бер.–жовт. 2022 р.	Зміна імпорту товару в імпорті України в ЄС, п.п., бер.–жовт. 2022 р. порівняно з бер.–жовт. 2021 р.	Частка імпорту України в експорті товару ЄС до третіх країн, %, бер.–жовт. 2022 р.	Зміна частки імпорту України в експорті товару ЄС до третіх країн, п.п., бер.–жовт. 2022 р. порівняно з бер.–жовт. 2021 р.
Кава, чай, спеції	0,60	0,2	4,7	0,5
Мінеральне паливо та мастила і продукція їх дистиляції, бітумні матеріали, мінеральний віск	21,78	12,1	3,2	0,5
Добрива	1,13	-0,7	3,4	-5,8
Головні убори та їх частини	0,21	0,2	5,2	3,7
Ядерні реактори, котли, машини, механічні прилади та їх частини	7,50	-8,0	0,6	-0,7
Електричне обладнання, аудіо- і відео-техніка та деталі до них	8,29	-0,8	1,1	-0,3
Дорожні транспортні засоби та деталі	10,50	0,2	1,2	-0,2
Зброя, боєприпаси та їх частини	3,92	3,8	18,8	18,0
Всі товари			1,1	-0,2

Джерело: розраховано за Eurostat (2023).

Це дало змогу вже експортувати через європейську логістику 14 млн тонн українського зерна, збільшити обсяги інших експортно-імпортних операцій. Вже зараз розглядаються можливості збільшення на 3640 одиниць вагонів-зерновозів на додачу до 22400 одиниць в Україні та приблизно 12000 одиниць в ЄС, побудови транскордонного трубопроводу для рослинних олій, використання змінених візків під європейський стандарт, збільшення пропускної спроможності залізниць до портів у м. Гданськ, Росток, Гам-

бург, подовження залізничних колій різної ширини до терміналів в Україні та країнах-сусідах (Latifundist.com, 2022). У зв'язку з цим дуже корисними для українських експортерів також є платформи, які підтримує Європейська Комісія, для пошуку партнерів та оптимізації шляхів постачання – Мережа підприємств Європи (Enterprise Europe Network) та Європейська підтримка кластерів України (EU Clusters Support Ukraine), а в Україні, наприклад, система NAZOVNI МЗС України. Європейська Комісія у липні також ухвалила рішення про оновлення індикативних мап Транс'європейської транспортної мережі:

- Північно-Балтійський коридор продовжено через Львів та Київ до Маріуполя;
- Балто-Чорноморсько-Егейський коридор продовжено через Львів, Чернівці (Румунію і Молдову) до Одеси;
- коридори Балтійське море – Адріатичне море та Рейн – Дунай проходять через Львів.

Принципове значення у цьому сенсі набуває підписана у червні терміном на 1 рік Угода про **вантажні перевезення автомобільним транспортом**, яка скасовує необхідність отримання українськими перевізниками відповідних дозволів, спрощує визнання водійських документів. У перший місяць агресії Україна змогла домовитися про скасування дозволів з 12 країнами-членами ЄС. Квоти та дозволи, які існували для українських перевізників раніше, суттєво обмежували доходи українських транспортних компаній, підвищували вартість експортної продукції українських виробників на ринках ЄС.

Важливе значення для інфраструктурної інтеграції України в ЄС має **синхронізація з березня 2022 р. електричної мережі** країни з європейською енергосистемою ENTSO-E, підготовка до якої тривала з 2017 р. Це створює високий рівень стабільності та надійності у постачанні електроенергії для України (особливо після масових російських атак проти енергооб'єктів нашої країни) та окремих країн-членів ЄС у межах Енергетичного Союзу ЄС, гарантування енергобезпеки країни, декарбонізації національної економіки загалом, демонополізації галузі, зростання доходів від експорту електроенергії. У червні – вересні обсяг українського експорту електроенергії збільшився з 0,5 до 3 ГВт. З урахуванням різниці у цінах на електроенергію в Україні та країнах-імпортерах (5-7 раз) наша держава могла б отримувати щорічно до 9,5 млрд євро експортних надходжень. З іншого боку, імпорт української електроенергії надав би можливість країнам-членам ЄС заощадити 5-7 млрд м куб. газу на рік, що також дуже важливо в умовах російської гібридної енергійної протидії Європі. Однак після значних руйнувань енергооб'єктів України внаслідок російських атак країна наприкінці 2022 р. – початку 2023 р. такої можливості вже немає, більш того, вона почала імпортувати з ЄС електроенергію в обсязі 0,6–0,7 ГВт за потреби 2 ГВт. Дезінтеграція української енергомережі з російськими та білоруськими мережами має також не лише еко-

номічні ефекти, а й політичні та безпекові в умовах російської агресії (Government Portal, 2023).

Раніше Верховна Рада України ухвалила Закон «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи», який передбачає імплементацію в національне законодавство положень Конвенції про **процедуру спільного транзиту** відповідно до зобов'язань, взятих у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (Verkhovna Rada of Ukraine, 2019). Ця процедура спільного транзиту об'єднує 35 країн, які запровадили єдині правила декларування та контролю за транзитними переміщеннями товарів із використанням спільного ІТ-продукту (NCTS). Процедура спільного транзиту та використання системи NCTS дасть можливість Україні запровадити обмін митною інформацією щодо транзитних вантажів у режимі реального часу, використовувати єдину митну декларацію та єдину фінансову гарантію для переміщення товарів від країни-відправлення до країни-призначення, отримувати достовірну інформацію про транзитні переміщення товарів в Україну, запровадити спеціальні транзитні спрощення (загальна фінансова гарантія, звільнення від гарантії, авторизований вантажовідправник / вантажоодержувач, самостійне накладання пломб). Об'єднаний комітет Конвенції про спільний транзит та Конвенції про спрощення формальностей ухвалив 25 серпня офіційне рішення запросити Україну приєднатися до Конвенції з 1 жовтня 2022 р., хоча ще рік тому таке запрошення планувалося на 2023 р.

Четвертим напрямком розбудови економічної інтеграції України в ЄС на сучасному етапі було отримання країною у червні **статусу кандидата на вступ до ЄС**. Сам факт надання такого статусу країні, проти якої відбувається зовнішня військова агресія, унікальний в історії ЄС та свідчить про рішучу політичну та економічну підтримку Союзом України, адже російська агресія відбувається проти країни, яка подала заявку на вступ до ЄС. Практика країн, які мали або мають цей статус, показує, що в такому разі країни-кандидати отримують додаткові економічні можливості, а саме: 1) торговельні поступки та розширення доступу до внутрішнього ринку ЄС; 2) кредити та гранти через спеціальні інструменти для країн-кандидатів для проведення реформ; 3) доступ до інших окремих фондів та програм ЄС; 4) зростання інвестиційної привабливості.

Реалізація ПВЗВТ між Україною та ЄС, розширення участі України в пан'євро-середземноморських правилах походження товарів, інтеграція України до авіаційного, енергетичного, митного, промислового, цифрового європейських союзів, подальша лібералізація торгівлі у 2022 р. вже суттєво зменшили бар'єри на шляху українських товарів та послуг в ЄС. Після виконання спеціальних процедур Україна матиме можливість долучитися до спеціального інструменту для країн-кандидатів – **Інструменту передвступної допомоги – IPA III** – та, якщо це передбачено, до інших фондів і програм ЄС – European Peace Facility, External Action Guarantee, European Union

Recovery Instrument (COVID-19), Erasmus+, Invest EU Fund, Creative Europe, European Fund for Sustainable Development та ін.

Так, для **ІРА-III** на 2021–27 рр. вже визначений загальний обсяг фінансування у 14,2 млрд євро на 5 країн-кандидатів та 2 потенційних кандидатів. Інструмент пріоритетними для кандидатів вважає реформи у 20 сферах, зокрема верховенства права, фундаментальних прав, демократії; управління, адаптації правил, стандартів, політик та правил до **Acquis Communautaire** ЄС; захисту довкілля, низьковуглецевої економіки; конкурентоспроможності, інклюзивного зростання, цифрової економіки; транскордонного співробітництва (European Commission, 2023b).

Безпосередньо для економічної сфери йдеться про:

- посилення податкового та економічного управління, **макроекономічну стабільність**, соціальне зближення, сталий розвиток, розбудову ринкової економіки, що витримує конкурентний тиск у Союзі, наближення до спільного регіонального ринку;
- забезпечення відповідності правил, стандартів, політик та практик **Acquis Communautaire**, у т. ч. у сферах публічних закупівель та правил державної допомоги;
- сприяння **зайнятості**;
- розвиток інфраструктури, у т. ч. **енергобезпеки та диверсифікації**;
- покращення бізнес-середовища для приватного сектору, у т. ч. для **МСП**;
- покращення доступу до **цифрових технологій та інновацій**;
- захист **довкілля**;
- використання **атомної енергії** у мирних цілях.

Очевидно, що всі ці напрямки та пріоритети також важливі та актуальні для України. І хоча загальний обсяг ІРА-III, тим паче який буде припадати на окремі цілі та окремі країни, суттєво поступається обсягу фінансової допомоги ЄС Україні як у 2014–21рр., так і в 2022 р., реалізація цього інструменту дуже важлива, оскільки він має чітку систему контролю за реформами на шляху до приєднання до ЄС через спеціальні індикатори та показники Європейської Комісії, Представництва ЄС, Євростату, Світового банку, Євроагенства з довкілля, Ради регіональної співпраці та ін.

Більш проблемним для України в контексті реалізації переваг статусу кандидата в умовах війни є **інвестиційна привабливість**. У 2018 р. прямі іноземні інвестиції з країн ЄС дорівнювали 18,8 млрд, у 2020 р. сягнули 25,8 млрд євро та знизилися до 21,9 млрд євро у 2019 р. (European Parliament, 2022). Згідно зі Звітом про глобальну конкурентоспроможність

Всесвітнього економічного форуму 2017–2018 рр., Україна за критерієм втрати бізнесу від тероризму вже займала 122 місце з 137 країн (World Economic Forum, 2017). Після активної фази російської агресії показники інвестиційної привабливості країни ще більше погіршилися. З лютого до серпня 2022 р. Міжнародне рейтингове агентство знизило рейтинг України з В до ССС та С (переддефолтний). Згодом Україна домовилася з власниками євробондів, яких було емітовано у 2015–21 рр. на суму приблизно 17 млрд євро, про відтермінування відповідних виплат на 24 місяці. Водночас під час війни залучення іноземних інвестицій можливе лише за умов страхування воєнних ризиків. Такий пілотний проект наразі розробляється з Багатостороннім агентством із гарантування інвестицій групи Світового банку. Тому, очевидно, процес іноземного інвестування з країн ЄС в Україну, як й інших країн, під час війни значною мірою призупинено.

Структура торгівлі та інвестицій України з країнами ЄС свідчить про те, що підприємства країни дуже повільно інтегрувалися в **європейські мережі доданої вартості**, а така інтеграція відбувалася переважно на початкових (експорт сировинних товарів) та фінальних стадіях (імпорт готової продукції) таких мереж з незначною концентрацією доданої вартості саме в українських компаніях. Раніше це було пов'язано з повільним реформуванням економіки, інших сфер країни, зокрема верховенством права.

Основна причина цього – ризики для європейських партнерів з визначенням місця України в **європейському геоekonomічному просторі** та російською позицією у цьому питанні. Такі загрози посилилися після 2014 р., а російська військова агресія у 2022 р. призвела до фактичного переривання таких мереж для відомих європейських компаній. Так, БМВ та Фольксваген були вимушені зупинити роботу частини своїх заводів у Європі внаслідок тимчасового закриття українських заводів, які постачали джгути для електрообладнання автомобілів: в Україні виготовляли приблизно 20% такої продукції, яку також постачали, зокрема, з інших країн Східної Європи та Північної Африки. ЄС також суттєво залежний від постачання з України таких товарів, як залізна руда та сталеливарні вироби – за цими позиціями ЄС був вимушений перейти від квот для України до глобальних квот. У сферу ризикових товарів з нашої держави також потрапляє газ неон, на який до війни припадало 55% постачання на світовий ринок. Очевидно, війна **дезінтегрує** за сучасних умов економіку України з європейською **в окремих галузях** (сталеливарні вироби, електрообладнання). European Parliament (2022, April 1).

З іншого боку, війна пришвидшує інституціональну, секторальну та в окремих галузях продуктову інтеграцію національної економіки до внутрішнього ринку ЄС, трансформацію структури експорту через товарну диференціацію. Лібералізація торговельних відносин з ЄС створює можливості поглиблення ступеня переробки сировинної продукції саме на українських підприємствах, зокрема молочної та м'ясної. Загалом свої позиції в українському експорті зберігає ІТ-сектор, хоча основними споживачами цифрових

продуктів українських компаній є США, серед європейських країн за останні роки зріс експорт до Великобританії, ФРН, Нідерландів, Мальти та Кіпру. Для українських товаровиробників з'являються **додаткові товарні ніші** для заповнення ринку ЄС. Ця тенденція може посилитись через звільнення певних позицій російських та білоруських експортерів на ринку ЄС внаслідок економічних санкцій проти них з боку ЄС та інших розвинених країн.

Висновки

Укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС – це важливий інструмент інституціоналізації євроінтеграційного стратегічного вектора для нашої держави та поглиблення торговельно-економічної співпраці між сторонами, зокрема завдяки запуску поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі.

Протягом останніх років ЄС став основним торговельно-інвестиційним партнером України, а особлива роль міграційних зв'язків – це важливе джерело переказів коштів з-за кордону. Основою експорту України в ЄС є продукція рослинництва та металургії в обмін на постачання продукції машинобудування та палива. За зерновими та олійними культурами Україна є критично важливим постачальником для ЄС. В умовах війни зовнішня торгівля з ЄС виявилася доволі стійкою за обсягами, на відміну від інших векторів торгівлі, в умовах колапсу торгівлі у східному напрямку та часткової блокади морських перевезень. Відбувся зсув у бік товарної диверсифікації експорту України. Посилилася роль постачання деяких видів української продукції АПК в ЄС за різкого зниження експорту металу. Водночас сьогодні ЄС – це важливе джерело постачання для України продукції ВПК та палива, що є товарами критичного імпорту в умовах бойових дій.

У зв'язку з повномасштабною війною найбільш важлива міжнародна допомога з боку ЄС, зокрема для гуманітарних цілей, макроекономічної стабілізації, відновлення інфраструктури. В межах подальших кроків щодо торговельної лібералізації скасовано тарифні й нетарифні обмеження для українського експорту в ЄС, що залишалися (скасування не стосується фактично тільки санітарно-фітосанітарних та технічних вимог). В умовах колапсу торгівлі із противником, часткової блокади портів України важливого значення набуло формування нової логістичної системи для українського експорту через ЄС. Надання статусу країни-кандидата на членство в ЄС стало новітнім інструментом інтеграції, залучення фінансування та проведення реформ в Україні із наближенням до законодавства ЄС. Проблемним аспектом все ще є інвестиційна привабливість, оскільки в умовах повномасштабної війни іноземні інвестиції поставлені на паузу.

У подальших дослідженнях можна оцінити довгострокову ефективність реалізованих заходів щодо сприяння та допомоги з боку ЄС, нові ініціативи та структурні трансформації взаємних торговельно-фінансових зв'язків у контексті післявоєнної розбудови України.

Список використаної літератури

- AgroPolit.com (2021, March 02). *Free trade area between Ukraine and the EU in 2015–2020: exports, imports, quotas, economic achievements and failures* (in Ukrainian). <https://agropolit.com/spetsproekty/840-zona-vilnoyi-torgivli-mij-ukrayinoyu-ta-yes-u-2015-2020-rokah-eksport-import-kvoti-ekonomichni-dosyagnennya-ta-provali>
- Bergmann, J., & Romanyshyn, I. (2022). *Rebuilding Ukraine: How the EU should support Ukraine's reconstruction and recovery* (No. 6/2022). *IDOS Policy Briefs*, German Institute of Development and Sustainability (IDOS).
- Bilquin, B. (2022, November 18). *European Peace Facility: Ukraine and beyond*. <https://epthinktank.eu/2022/11/18/european-peace-facility-ukraine-and-beyond/>
- Delegation of the European Union to Ukraine (2022). <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine>
- Directorate-General for Financial Stability, Financial Services and Capital Markets Union (2022, September 27). *Joint statement – Remittances to Ukraine*. https://finance.ec.europa.eu/publications/joint-statement-remittances-ukraine_en
- European Commission (2023a, February 16). *EU assistance to Ukraine*. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine_en#solidarity-lanes
- European Commission (2023b). *Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA III) – Performance*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/performance-and-reporting/programme-performance-overview/instrument-pre-accession-assistance-ipa-iii-performance_en
- European Commission (2023). *Reconstruction of Ukraine*. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/reconstruction-ukraine_en
- European Parliament (2022, April 1). *EU-Ukraine trade and investment relations and the impact of Russia's war*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639321/EXPO_BRI\(2022\)639321_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/639321/EXPO_BRI(2022)639321_EN.pdf)
- Eurostat (2023). *Database*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

- Government Portal (2023, January 03). *Industrial consumers which import electricity from the EU will be provided with uninterrupted power supply – resolution of the Government* (in Ukrainian). <https://www.kmu.gov.ua/news/promyslovym-spozhyvacham-shcho-importuiut-elektroenerhiu-z-ies-zabezpechat-bezperervne-elektropostachannia-postanova-uriadu>
- Kiforenko, O. (2022). Ukraine-EU trade relations: statistical analysis of the total trade turnover. *International Journal of Economics and Business Research*, Inderscience Enterprises Ltd, 23(1), 1-18.
- Kinakh, M. (2022, August 13). Trade preferences of the EU for Ukraine: Time of new opportunities for exports under the war. *Yurydychna Gazeta* (in Ukrainian). <https://yur-gazeta.com/golovna/torgovelni-preferenciyyi-es-dlya-ukrayini-chas-novih-mozhlyvostey-dlya-eksportu-v-umovah-viyni.html>
- Latifundist.com (2022, December 21). *Several routes compatible with Ukrainian hopper-wagons in Europe are defined* (in Ukrainian). <https://latifundist.com/novosti/60500-viznacheno-kilka-marshrutiv-u-yevropiyaki-sumisni-z-ukrayinskimi-vagonami-hoperami>
- Latkovskiy, P., & Marushchak, A. (2019). Problems and prospects of deepening EU-Ukrainian relations. *Baltic Journal of Economic Studies*, Publishing house "Baltija Publishing", 5(2), 96-103.
- Melnyk, T., Kalyuzhna, N., & Pugachevska, K. (2018). A gravity model of trade turnover between Ukraine and the EU. *Baltic Journal of Economic Studies*, Publishing house "Baltija Publishing", 4(4), 217-222.
- Ministry of Economy of Ukraine (2022). *The exports to the EU exceed the pre-war level – Deputy Minister of Economy Taras Kachka* (in Ukrainian). <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0889ba68-3f13-4118-8ff7-5d040dabcf71&title=EksportVsPerevischuDovonniiRiven-ZastupnikMinistraEkonomikiTarasKachk>
- Ministry of Economy of Ukraine (2023). *Bulletin of the current state of the trade relations between Ukraine and the EU* (in Ukrainian). <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=14881855-1cfc-4f87-b028-ec6e1914f113&title=BiuletenPotochnogoStanuTorgovelnikhVidnosinMizhUkrainoiuTavropoiskimSoiuzom>
- National Security and Defence Journal (2022). *Ukraine on its way to the EU: realia and prospects*, 1-2 (187-188) (in Ukrainian). https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf
- Nekhay, O., & Delgado, M. C., & Cardenete, M. A. (2021). Does abolishing tariffs in bilateral trade matter for a country's economic growth? The impact of the EU-Ukraine DCFTA. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, 73(7), 1257-1278.

- Olekseyuk, Z., & Balistreri, E. J. (2018). Trade liberalization gains under different trade theories: a case study for Ukraine. *Empirica*, Springer; Austrian Institute for Economic Research; Austrian Economic Association, 45(3), 507-542.
- Olekseyuk, Z., & Schürenberg-Frosch, H. (2019). Ukraine's unconsidered losses from the annexation of Crimea: What should we account for in the DCFTA forecasts? *Review of Development Economics*, Wiley Blackwell, 23(2), 877-901.
- Sapir, A. (2022). Ukraine and the EU: Enlargement at a new crossroads. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, Springer; ZBW – Leibniz Information Centre for Economics; Centre for European Policy Studies (CEPS), 57(4), 213-217.
- Sologoub, I. (2022). Ukraine's EU integration: A long way home. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, Springer; ZBW – Leibniz Information Centre for Economics; Centre for European Policy Studies (CEPS), 57(4), 218-224.
- Verkhovna Rada of Ukraine (2019). *On the Common Transit Regime and the Introduction of the National Electronic Transit System. Law of Ukraine*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-IX#Text>
- Welfens, P. J. J. (2022). Key Ukraine-related emigration aspects and EU enlargement risks with Ukraine. In: *Russia's Invasion of Ukraine* (pp. 167-180), Springer.
- Welfens, P. J. J., & Xiong, T., & Hanrahan, D. (2022). *Economic, institutional and power perspectives on EU income redistribution and a Ukraine enlargement* (EIIW Discussion paper No. 325), University of Wuppertal.
- World Bank (2022). *GDP (current US\$) – Ukraine*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=UA>
- World Economic Forum (2017). *The Global Competitiveness Report 2017–2018*. <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
- Yatsenko, O., Reznikova N., Karasova, N., Musiets, T., Lavrinenko, O., & Nitsenko, V. (2020). Modernization of the format of Ukraine's trade integration with the EU in the conditions of implementation of the DCFTA. *Problemy Zarzadzania*, University of Warsaw, 18(90), 101-124.

Отримано: 10 лютого 2023 р.
Рецензовано: 18 лютого 2023 р.
Рекомендовано до друку: 26 лютого 2023 р.